

Juozas Keliuotis KGB taikinyje 1956–1978 m.

Vieno žymiausių nepriklausomos Lietuvos kultūros veikėjų Juozo Keliuočio gyvenimas sovietmečiu atskleidžia intelektualų terorizavimo peripetijas. Straipsnyje nagrinėjamas sovietinio saugumo persekiojimo mastas. Apžvelgiamas viešas erudito pasisakymas spaudoje, išeivijos reakcija į jį. Pažymima, jog nors ir patekęs į KGB apsuptį šis intelektualas sugebėjo slapčia aprašyti lageryje patirtus išgyvenimus ir perduoti atsiminimus Vakarų pasaulio skaitytojams.

ĮVADAS

Dėl savo švietėjiškos veiklos nepriklausomoje Lietuvoje Juozas Keliuotis¹ buvo suimtas 1945 m. Jis buvo apkaltintas antisovietinių straipsnių skelbimu „Naujosios Romuvos“ žurnale, marksizmo-leninizmo, komunistų partijos, sovietinės valstybės ir jos vadovų kritika savo publikacijose. Antai sovietų valdžiai itin nepatiko jo straipsnis „Į naująjį dinamizmą“ (1934 m., Nr. 34–39), kuriame J. Keliuotis teigiamai atsiliepė apie Italijos fašizmą. Užkliuvo ir jo veikla vokiečių okupacijos metais, kai „Kūrybos“ žurnale toliau spausdino antisovietinius straipsnius. Pagal RTFSR Baudžiamojo kodekso 58-12 straipsnį J. Keliuotis buvo nuteistas laisvės atėmimu trejiems metams. Kalėjo Vorkutos ir Pečioros lageriuose Komijoje. 1947 m. išleistas į laisvę. 1952 m. vasario 28 d. vėl suimtas. 1952 m.

balandžio 14 d. nuteistas dvidešimt penkeriems metams lagerio. Kalėjo Nyroblage (Permės (Molotovo) srities Čerdynės rajonas). 1955 m. gruodžio 12 d. J. Keliuočiui bausmė sušvelninta iki dešimties metų. Chruščiovinio „atšilimo“ laikotarpiu politinių kalinių bylos persvarstytos ir daugelis jų išleisti į laisvę. 1956 m. J. Keliuotis grįžo į Lietuvą.

Nepriklausomos Lietuvos laikais dirbdamas kūrybinį kultūrinį darbą, J. Keliuotis bendravo su įžymiais žmonėmis, apie kuriuos sovietmečiu rašė atsiminimus. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas yra išleidęs jo 100 metų jubiliejui skirtos konferencijos pranešimų rinkinį „Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos“². Jame kalbama apie šio intelektualo literatūrinį palikimą. Atsiminimai atskleidžia ir jo paskutinių gyvenimo dešimtmečių kūrybinės veiklos etapą: „Atrodo, jog visi keliai man užblokuoti. Nė viena kryptimi negaliu krustelėti. Visur pastatyti cerberiai, kurie uoliai saugo kiekvieną takelį. Tad nieko kito neliaka, kaip užsidaryti savo kambarėly ir rašyti, kas tik į galvą ateis. Kitaip galiu tik iš proto išseiti.“³ Istoriografijoje J. Keliuočio kūrybinė veikla gana plačiai ištirta, tačiau sovietinio saugumo persekiojimo peripetijos beveik nenagrinėtos.

Vakaruose ypatingo dėmesio sulaukė priverstinis J. Keliuočio pasisakymas sovietinėje spaudoje. 1972 m. išeivijos žiniasklaida („Draugas“⁴, „Dirva“⁵, „Europos lietuvis“⁶, „Keleivis“⁷, „Aidai“⁸) mirgėjo įvairiomis

diskusijomis tuo klausimu. Dauguma emigrantų tokį šio erudito žingsnį suvokė kaip sovietinio saugumo pinkles ir propagandą. Laikraščiuose „Vienybė“⁹ ir „Tėviškės žiburiai“¹⁰ apžvelgtas aršaus partiečio Vytauto Minioto straipsnis „Ir vėl BALFo rankos“¹¹, komentotas žurnalisto Jurgio Janušaičio mėginimas gauti J. Keliuočio atsiminimus.

1986 m. Čikagoje buvo išleisti J. Keliuočio pirmosios tremties atsiminimai „Laisvę praradus“ nauju pavadinimu „Dangus nusidažo raudonai“. Istorinę vertę turi jo atsiminimai „Mano autobiografija“¹² – tai tarsi dviejų Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos publikuojamų tekstų – „Mano autobiografija“ ir „Sugrįžus į tėvynę“ – jungiamoji grandis. Vytauto Rubavičiaus žodžiais, „tokių kaip J. Keliuočio atsiminimų skaitytojai, ieškantys absoliučiai teisingų faktų ir pagrįstų interpretacijų, yra savotiškai amoralūs: jie užmiršta tragišką, košmarišką autorių patyrimą“¹³. Nūdien atsiminimai nelaikomi labai patikima istorine medžiaga, bet šiuo atveju jie atspindi sovietmečio realijas. Svarbu, jog, lyginant atsiminimų tekstą su KGB užfiksuota medžiaga, tam tikri faktai pasitvirtina. Autorius ne tik apžvelgė savo jaunystės ir mokslo metus, leidybos ir pedagoginę veiklą, bet ir aprašė grįžimą iš tremties, darbo paieškas, mėginimą pritapti prie tuometinės santvarkos reikalavimų ir gyvensenos. Be to, į šiuos atsiminimus įtraukta trumpa Ritos Tūtlytės¹⁴ sudaryta J. Keliuočio operatyvinės stebėjimo bylos apžvalga. Pažymėtina, kad R. Tūtlytė kai kuriuos dalykus linkusi laikyti J. Keliuočio prasimanymais. Vis dėlto tai mažai tikėtina, nes šis eruditas pasižymėjo kaip tiesos žmogus, tuščiažodžiauti jam buvo nebūdinga: „Kalbu, ką galvoju, man kitaip neleidžia garbės jausmas, ką nors kitaip. Yra tokių, kurie vienaip galvoja, kitaip kalba ir kitaip daro – trilyčiai. Aš nutariau vienlypiu būti.“¹⁵ Be to, juk jis buvo laikomas „atviru nacionalistu“¹⁶. Prie J. Keliuočio pra-

simanymų R. Tūtlytė priskyrė painią Balio Sruogos rankraščių istoriją. Pažymėtina, kad sovietinį saugumą ne visuomet pasiekdavo tiksli informacija. Juk jo talkininkai surinktas žinias perfrazuodavo. Antai agentas Miras (Mir) agentūriniame pranešime dabartinį Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejų (1964–1992 m. tai buvo Lietuvos dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyrius) vadino Literatūros muziejumi. 1966 m. vasarą jis pranešė KGB, jog J. Keliuotis laikas B. Sruogos rankraščius „juodai dienai“, ir pažymėjo, kad intelektualas nuogaštuoja, ar parduoti B. Sruogos rankraščius. Pranešime nurodoma, kad galiausiai iš J. Keliuočio tuos rankraščius už 300 rb nupirko Literatūros muziejus¹⁷. Pažymėtina, kad ši informacija nėra išgalvota. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas J. Keliuočio 1960 m. gruodžio 24 d. pareiškimas LSSR teatro draugijos prezidiumui. Pareiškimė¹⁸ kalbama apie norą visus turimus su teatru susijusius B. Sruogos rankraščius perduoti Lietuvos dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyriui. J. Keliuotis rašo, kad prieš mirtį B. Sruoga paliko jam visus savo nespausdintus rankraščius. Kadangi J. Keliuotis neturėjo nuolatinio darbo, tad suprantama, jog įvairiais būdais siekė išgyventi. Tačiau tik 1965 m. gegužės mėn. B. Sruogos rankraščiai buvo parduoti už 400 rb. Tikėtina, kad prie trukdymo nupirkti šiuos rankraščius prisidėjo ir KGB, nes jis buvo suinteresuotas, kad intelektualas turėtų materialinių sunkumų. Be to, ir 1982 m. laiške LKP CK sekretoriui Lionginui Šepėčiui J. Keliuotis užsiminė šiam muziejui atidavęs visus jam paliktus nespausdintus B. Sruogos rankraščius. Taigi faktai rodo, kad J. Keliuotis tuos rankraščius tikrai turėjo.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje¹⁹ yra saugomas J. Keliuočio svečių registracijos sąsiuvinis, pareiškimas LSSR teatro drau-

gijos prezidiumui ir laiškas LKP CK sekretoriui L. Šepečiui, kur minima apie turimus B. Sruogos rankraščius.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę žurnalistas Gediminas Zemlickas²⁰ su literatūros tyrėju Viktoru Alekna diskutavo apie J. Keliuočio vaidmenį nepriklausomos Lietuvos laikais ir sovietmečiu.

J. KELIUOČIO BYLOS POBŪDIS

Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomos KGB struktūrų operatyvinės įskaitos bylos. Iš esmės tai antisovietinė veikla įtariamų asmenų bylos. Operatyvinių įskaitos bylų būta trejų: operatyvinio tyrimo, operatyvinio stebėjimo ir operatyvinio patikrinimo. Operatyvinio patikrinimo byla būdavo pradėdama gavus nevisiškai patikimą, reikalingą patikslinti informaciją apie antisovietinę asmens veiklą. Operatyvinio tyrimo byla būdavo pradėdama siekiant iširti ir nutraukti antisovietinę asmens veiklą. Taip pat tai galėjo būti byla asmens, apie kurį telkėsi vadinamasis „antisovietinis elementas“. 1950 m. pradėta J. Keliuočio operatyvinio tyrimo byla Nr. 7556. Bylos duomenys dar kartą buvo apžvelgti 1956 m. Kadangi J. Keliuotis toliau laikėsi antisovietinės pozicijos, 1965 m. kovo 15 d. LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius leido nutraukti bylą Nr. 7556 ir pradėti operatyvinio stebėjimo bylą Nr. 5833. Šios rūšies bylas saugumiečiai pradėdavo sekti žymesniems nepriklausomos Lietuvos politikos, visuomenės ir kultūros veikėjams, katalikų dvasininkams, buvusiems partizanams ir antisovietinių organizacijų nariams. Dauguma tokių bylų buvo pradėdamos perkeltant į šią kategoriją kitų rūšių bylas, todėl prie dažnos stebėjimo bylos būdavo pridėdamos ankstesnės to paties asmens parengtinio agentūrinio tyrimo bylos.

J. Keliuočio operatyvinio stebėjimo bylą sudaro keturi tomai, apimantys 1965–1968, 1969–1970, 1971–1973 ir 1974–1985 metus. Pažymėtina, kad šio intelektualo byla išliko įskaitoje ir po jo mirties (iki 1985 m.). Panašūs atvejai buvo gana dažni, nes saugumiečiams tokių bylų reikėjo dėl jose sukauptos informacijos apie kitus antisovietškai nusiteikusius asmenis. J. Keliuočio bylą sudaro agentų ir operatyvinių darbuotojų sąrašas, KGB talkininkų pranešimai, išorinio sekimo suvestinės, įvairios nuotraukos, asmenų tapatybę nustatantys raštai, telefono pokalbių klausymosi suvestinės, agentūrinio operatyvinio darbo planai, pažymos, išėivijos spaudos, nušviečiančios viešą J. Keliuočio pasisakymą, apžvalgos, nukopijuota arba konfiskuota korespondencija.

J. KELIUOTIS IR SOVIETINIS REŽIMAS

1956 m. grįžęs į Lietuvą, J. Keliuotis pateko į nepageidaujamų asmenų sąrašą. Kalėjimus ir lagerius perėję lietuviai tėvynėje buvo nelaukiami, tapdavo atstumtaisiais. Sovietai buvusius politinius kalinius ir tremtinius laikė „liaudies priešais“, kliūtimi socialistiniam gyvenimui įtvirtinti ir puoselėti. Buvo pažeidinėjamos šių asmenų teisės ir laisvės, atvirai trukdoma jiems įsidarbinti.

J. Keliuotis nepalaikė sovietų valdžios Lietuvoje, dažnai reiškė jai neapykantą. Kalbėdamas apie žemės ūkį, kolūkiečius jis prilygino baudžiaviniams valstiečiams, kurie „anksčiau tarnavo ponui, o dabar bolševikų valdžiai“²¹. Neslėpdamas savo pažiūrų, J. Keliuotis sakė: „Marksizmas man nepatinka, kadangi mano kitokie įsitikinimai. Marksizmas – tai netikras dievas ir juo tikėti negalima.“²² Intelektualas pasižymėjo tvirtomis antisovietinėmis nuostatomis. Jis kategoriškai tvirtino nesąs artistas ir nemokąs veidmainiauti, kad keistų

vaidmenį keliasdešimt kartų per dieną, ir visomis išgalėmis stengėsi nepalužti²³. Priešiškos pozicijos ryškios ir jo mintyse apie komunistų partiją – ypač tai matyti 1963 m. KGB užfiksuotoje J. Keliučio ir Stasio Jurevičiaus diskusijoje. Anot J. Keliučio, „vėliniams reikalinga tokia partija, kam dėl jos kovoti, jei ji iš žmogaus viską atima“, tačiau, pasak S. Jurevičiaus, „o jei ji mūsų motina, kaip mes galim nuo jos nusisukti?“ Tuomet J. Keliuotis pareiškė: „Kas ji per motina, tai tikrų tikriausia ragana.“ S. Jurevičius į tai atsakė: „Jei mes meilinau jai, glostai ją, tada ir ji tave paglostys, o priešingu atveju tik laikykis.“²⁴ Šis epizodas rodo, kad tam tikromis užuominomis J. Keliučiui buvo leidžiama suprasti, jog nereiktų nusisukti nuo sovietų valdžios, nes kitaip laukia sunkumai. Šių asmenų pokalbis atspindėjo ir sovietinio gyvenimo tikrovę.

Pažymėtina, kad asmenys, bandę paveikti intelektualą psichologiškai, sulaukdavo jo priekaištų. J. Keliuotis ironizavo spaudimą reikšti dėkingumą sovietų valdžiai, nesirengė būti jai nuolankus dėl dviejų privertinių „kelionių“ į Sibirą ir 15 rb pensijos²⁵, kartu skeptiškai žvelgė į sovietinio režimo propaguotojus ir mėgo juos pašiepti. Anot J. Keliučio, Vakarams toks komunistų elgesys atrodo juokingas. Intelektualas nesibaimino priminti, kad pasaulis žino apie jo padėtį Lietuvoje. Sovietų valdžią jis vertino principingai. Kita vertus, turėdamas talentą pašmaikštauti, J. Keliuotis negailėjo replikų sovietų valdžiai. Antai 1961 m. gavęs butą ir tapęs antros grupės invalidu jis juokavo: „Dabar galėsiu balsuoti ir už komunizmą.“²⁶ Dėl šiek tiek palengvėjusių gyvenimo sąlygų jis neketino tapti lojalus okupantams.

J. Keliuotis puikiai orientavosi, kas vyks ta pasaulyje. Kurį laiką jis buvo mėgėjas pakalbėti politikos klausimais, tad KGB nuolat domėjosi jo požiūriu į tarptautinę politiką. J. Keliuotis nevengdavo pakomen-

tuoti politinių įvykių kitose šalyse, kaip antai Albanijoje, Lenkijoje, Kinijoje. Tačiau retkarčiais pokalbiuose pernelyg įsijausdavo, užsimiršdavo, kad KGB fiksuoja kiekvieną jo ištartą reikšmingesnę frazę, kritiškesnį požiūrį. Bėgant laikui, J. Keliuotis atsargiau vertino sovietų politiką, mėgindavo pakreipti diskusiją kita linkme sakydamas: „Jei kada nors ir kas nors bus, tai padarys ir be mūsų, o mums nėra ko apie tai kalbėti.“²⁷ Sustiprėjus persekiojimams jis išvis ėmė vengti kalbų apie politiką, nors kartais neištvėrdavo ir išreikšdavo savo požiūrį, pavyzdžiui, pasakydamas: „Chruščiovas – plepys ir amžinas turistas, kuriam svarbu tik patekti į istorijos puslapius, ir gyvenęs jis tik iš palydovo propagandos.“²⁸ Vis dėlto intelektualas per taikliai kritikavo sovietinę tikrovę. Jo 1967 m. pastebėjimu, Sovietų Sąjunga (toliau – SSRS) ruošiasi karui, nes jos karinis biudžetas padidėjo 15 proc. JAV prezidentą Lyndoną Johnsoną jis išdrįso pavadinti netoliaregiu politiku, mat šis nepanaudojo susidariusių palankių aplinkybių susitarti su kinais – tai būtų leidę JAV be atviros kovos savo sąlygas diktuoti SSRS. Tuometinės J. Keliučio politinės įžvalgos valdžiai buvo nepriimtinos, tad KGB akylai jį stebėjo ir siekė, kad panašūs pasisakymai nepatektų į viešumą.

Nedarbas buvo J. Keliučio palydovas per visą sovietmetį. Dūrys įsidarbinti kūrybiniu darbuotoju nuolatos buvo prieš jį užveriamos. Prieš antisovietiška nusiteikusių asmenis sovietų valdžia griebėsi ir ekonominio spaudimo, taigi jie buvo atleidžiami iš darbo arba jo negaudavo metų metus. Taip buvo kontroliuojamas jų pragyvenimo šaltinis. J. Keliuotis su savo kūriniams neprasiūšę į sovietinę spaudą. Intelektualas buvo nutildytas, tik retkarčiais jam leista išversti ką nors iš prancūzų kalbos, paskelbti bulgarų klasiko knygos recenziją ir pan. Kęsdamas materialinius sunkumus dėl ribotų galimybių dirbti, jis pasirinko kelią viešai savo

kūrybinį talentą užgniaužti. Vadinasi, rašė „į stalčių“. J. Keliuotis neigiamai atsiliepė apie sovietinę literatūrą ir meną. Jis tvirtino, kad socialistinėje santvarkoje tikra kūryba neįmanoma. Anot J. Keliuočio, sovietinė literatūra – tai „chaltūra“, o ne menas. Prisi-taikymą jis prilygino vergovei ir tvirtino, kad dėl nustatytų rėmų sovietiniai rašytojai rašo prastai, jų kūriniai sausi ir neįtikinami²⁹. Be žodžio laisvės negali būti ir tikros literatūros. Iš esmės sovietiniai rašytojai buvo paversti komunistų partijos propagandistais, vykdan-čiais tiesioginius valdžios užsakymus. KGB pavyko užfiksuoti J. Keliuočio pasisakymą, kad jis „niekada nepasiduos tam šablonui ir diletantizmui, kurie viešpatauja sovietinėje literatūroje“. Intelektualas neigė socialistinio realizmo metodą, laikė jį dirbtiniu ir neturinčiu perspektyvų; neigė jis ir meno ideologizavimą, pripažino tik modernistinę Vakarų Europos literatūros ir meno kryptį. Su panieka žvelgė į sovietinę lietuvių kūrybą, o pajutęs, kaip greitai sklinda kalbos, siekė išsisukti nuo literatūros ir meno vertinimo. 1959 m. LSSR KGB pirmininkas Kazimieras Liaudis informavo LKP CK pirmąjį sekretorių Antaną Sniečkų apie J. Keliuočio atsisa-kymą bendradarbiauti su sovietine spauda. To priežastimi laikyti politiniai motyvai: nenoras bendradarbiauti buvo siejamas su atsakymu 1958 m. parašyti Vytauto Rimkevičiaus knygos „Studentai“ recenziją. Savo atsakymą J. Keliuotis motyvavo tuo, kad nėra sovietinių kūrinių specialistas³⁰. Žinoma, intelektualas buvo itin nusivylęs, kad jo reikia tik kaip kritiko ir recenzento. Vertintojo darbas jam neteikė didesnio kūrybinio džiaugsmo.

Siūlymų eiti vadinamuoju sovietiniu keliu J. Keliuotis sulaukdavo nuolat. Pavyzdžiui, 1962 m. „Tiesos“ laikraščio vyr. redaktorius Genrikas Zimanas, aršus sovietinis funkci-onierius, įnirtingai įkalbinėjo intelektualą dirbti sovietinėje spaudoje. Tačiau J. Keliuo-

tis buvo neperkalbamas. Žinoma, tam, kad nesutiko bendradarbiauti, turėjo įtakos ir emigrantų rodomas didžiulis pasitikėjimas juo. Mintis, jog išeivija gali palaikyti jį par-sidavėliu³¹, intelektualui buvo nepriimtina. Antai 1968 m. JAV laikraščiai išspausdino jo nuotrauką su antrašte „Keliuotis kovoja su komunizmu“³². Tokį išeivijos žingsnį seno-sios kūrybinės inteligentijos atstovas suvokė kaip moralinį palaikymą. Pažymėtina, kad KGB turėjo užmačią suteikti J. Keliuočiui galimybę užsiimti vertimais, taip norėdamas nors iš dalies sumažinti jo poveikį aplinkai. KGB taikomos profilaktinės priemonės ilgai-niui turėjo eruditą atskirti nuo visuomenės. Galiausiai po daugybės terorizavimo metų 1978 m. gegužės 24 d. KGB pareiškė, kad J. Keliuotis nebekelia pavojaus tarybinei tėvynei³³. Liautis persekiojus intelektualą nutarta sumenkus jo autoritetui ir sumažė-jus pas jį besilankančių žmonių. Žinoma, senyvas ir pasiligojęs eruditas jau nebekėlė sovietinei valdžiai nerimo.

KGB PROVOKACIJOS

Priverstinis J. Keliuočio bendravimas su KGB buvo tarsi žaidimas be taisyklių. Viena pusė čia elgėsi itin nesąžiningai ir neprognozuojamai, o kita bandė išsipainioti iš pinklių. KGB griebėsi provokacijų siekdamas išvilioti iš J. Keliuočio atsiminimų rankraščius. Savotiška buvusio žurnalisto taktika – nuolat kalbėti apie rašomus atsiminimus. Nuo 1956 m. ne-galėdamas spausdinti savo kūrinių, jis vertė į lietuvių kalbą Hervé Bazino, Alphonse'o Daudet, Eugène'o Ionesco, Jeano-Paul'e'o Sartre'o, Voltaire'o kūrybą, rašė eilėraščius, noveles, romanus, dramas ir atsiminimus apie prieškarinio kultūrinio gyvenimo veikė-jus Juozapą Albiną Herbačiauską, Justiną Vienožinskį, Vladą Eidukevičių, Salomėją Nėrį, Vincą Mykolaitį-Putiną. Tuo pat metu

slapčia rašė ir apie lagerio išgyvenimus. Nuolatinis KGB rūpestis buvo išsiaiškinti erudito atsiminimų pobūdį. J. Keliutis suprato savo atsiminimų vertę ir įžvelgė KGB siekius bet kokiomis priemonėmis išlaikyti sovietinio gyvenimo slaptumą. KGB prižiūrėjo, kad jokia SSRS kompromituojanti medžiaga nepasiektų Vakarų, ir jau 1962 m. žinojo, jog intelektualas ketina išleisti atsiminimus už SSRS ribų. Ieškota galimybių ne tik sutrukdyti minėtus rankraščius perduoti į Vakarų, bet ir iš viso juos iš autoriaus atimti. J. Keliučio įsitikinimu, KGB siuntė pas jį moteris, kad apsuktų jam galvą ir išvogtų atsiminimų rankraščius³⁴. Kai kurios jų siūlydavo materialinę pagalbą, bet nepasiskaidavo, kieno vardu atėjusios³⁵. Intelektualas kategoriškai atsisakė tokios paramos. Žinoma, KGB siūsdavo asmenis ne tik šnipinti, bet ir provokuoti. Ilgainiui J. Keliutis pradėjo skeptiškai vertinti moterų pagalbą net ir buityje. Saugumo sumetimais jis kaip įmanydamas vengė bendrauti su mažai pažįstamomis moterimis.

Laikydamas savo kūrinius „stalčiuje“ intelektualas laukė palankios progos išsiųsti atsiminimus apie lagerio kančias į Vakarų. KGB, žinodamas apie J. Keliučio ketinimą išspausdinti atsiminimus, visokeriopai stengėsi, kad jokie jo kūrinių nepasiektų užsienio, nuolatos rezgė pinkles, kaip išvilkti rankraščius. Naudodamasis tuo, kad intelektualas itin pasitikėjo vienu agentu, KGB ketino sudominti J. Keliučį „pagalba“ perduodant rankraščius. 1963 m. buvo sukurta legenda, esą vienas iš agento Miro pažįstamų turistiniais tikslais ketinąs vykti į kažkurį demokratinę šalį, tad per jį neva būtų galima perduoti J. Keliučio kūrinius. Jei J. Keliutis būtų susidomėjęs šiuo pasiūlymu, buvo numatyta atsiųsti patikimą asmenį ir paimti iš jo kūrinius³⁶. Vis dėlto šis KGB sumanymas nepavyko, nes byloje nėra įrašų apie operacijos tęsinį. Dėl atsiminimų

vyko savotiškas nuolatinis dialogas su KGB. Kai kuris nors „svečias“ apie juos pasiteiraudavo, J. Keliutis pareikšdavo po savo mirties spausdinti atsiminimų nelesių, tik į Ameriką atiduosių ar sudeginsių³⁷. Be to, tvirtino, jog jam buvę pažadėta sumokėti už atsiminimus, kad tik neišsiųstų jų į Vakarų. Tačiau intelektualas suvokė galįs būti apgautas: „Ar jais galima tikėti?“³⁸ KGB dėmesys J. Keliučio atsiminimams neblėso visą persekiojimo laikotarpį.

Nors ir būdamas nuolatiniam KGB akiratyje, J. Keliutis nenuleido rankų ir neatsisakė perduoti atsiminimų į Vakarų. 1975 m. jo mėginimai buvo nesėkmingi. Vasarą J. Janušaitis J. Keliučiui rašė, kad Lietuvą ketina aplankyti gera pažįstama Regina Andrijauskienė. Laiške užsimenama, kad tai patikimas žmogus, ir siūloma „paruošti kūrybos pluoštus“³⁹. Tačiau akyla KGB akis lengvai perprato šią emigranto užuominą. KGB kruopščiai tikrino siuntinius, vykdė korespondencijos liustraciją. Liepos mėnesį atvykusi R. Andrijauskienė buvo labai atidžiai stebima. Sektas kiekvienas moters žingsnis: fiksuota, kur ji lankosi, koku transportu važinėja, kelintą valandą grįžta į viešbutį ir pan. Toks buvo KGB organizuotas vadinas „tinkamas svečio aptarnavimas“. Tai reiškė, kad Lietuvoje apsilankęs emigrantas neturės progos susitikti su KGB nepalankiais žmonėmis ir nepaims jokių tekstų iš vietos lietuvių. Tuo pačiu metu KGB itin sustiprino ir J. Keliučio aplinkos kontrolę. Stepas Pilka organizavo J. Keliučio ir minėtos moters susitikimą, tačiau atsiminimų perduoti nepavyko. Sovietinėje spaudoje bandymą išgauti atsiminimus KGB interpretavo savaip. Visuomenės akyse mėginta apjuodinti BALF organizaciją, nes R. Andrijauskienė palaikė ryšius su J. Janušaičiu ir kitais BALF veikėjais. Vis dėlto ši nesėkmė intelektualo nesustabdė. Jis ir toliau ieškojo būdų perduoti atsiminimus į Vakarų. Rugpjūčio mėnesį

J. Keliuotis susitiko su kita JAV turiste, taip pat BALF veikėja Brone Spudienė. Jai viešint Lietuvoje intelektualas buvo tiesiog apsuptas seklių. Saugumiečiai stengėsi, kad jis kuo mažiau susitiktų su užsieniečiais. Buvo rūpinamasi, kad neatsirastų nė menkiausios galimybės rankraščiams atsidurti užsienyje. Po B. Spudienės apsilankymo J. Keliuotis buvo iškviestas į KGB ir ten kamantinėtas. Tačiau ir tvyrant bauginimo atmosferai intelektualas neprarado budrumo ir principingumo ir kartojo viena: „Perdavęs tris saldainius.“⁴⁰ Saugumiečiai liko nieko nepešę. Tais pačiais 1975 m. Lietuvoje dar lankėsi Girnių šeimos pažįstami Golbergai iš Vokietijos Federacinės Respublikos. Jų J. Keliuotis prašė pranešti Juozui Girniui, kad atsiminimus perduosias tik asmeniškai pažįstamam išeiviui⁴¹. Turėdamas tai galvoje, KGB rezgė kitas pinkles. 1975 m. rudenį pasitelkus agentą Kibirkštį siekta pergudrauti J. Keliuotį. KGB sumanė jį įkalbėti perduoti rankraščius akademikui Andrejui Sacharovui, pakišdamas specialų „užsienietį“ arba „disidentą“⁴². Tačiau KGB patyrė nesėkmę ir nesugebėjo apgauti daugybę persekiojimų išgyvenusio intelektualo. Kaip sakė pats J. Keliuotis⁴³, jis pastebėdavęs KGB užmačias ir sekimo metodus bei iš pasakutiniųjų stengdavęsis nesuklysti.

J. Keliuotis savo aplinkoje nevengė kalbėti apie rašomus atsiminimus. Kartais, įkyriai kamantinėjamas atskleisti jų turinį, jis sakydavo rašąs apie kultūros veikėjus. Taip savotiškai bandė suklaidinti ir nukreipti dėmesį nuo tikrųjų atsiminimų. Tačiau žmonėms, kuriais vis dar pasitikėjo, jis kartais pasipasakodavo. Vienas iš tokių buvo monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, kuriam J. Keliuotis atskleidė parašęs penkis atsiminimų tomus. Juose aprašęs prieškario metą, kai redagavo „Naujosios Romuvos“ žurnalą, įkalinimą, laikotarpį, kai pirmą kartą grįžo iš lagerio, kada antrą kartą į jį pateko, ir gyvenimą grįžus į Lietuvą. Sovietų

valdžia bet kokia kaina siekė sutrukdyti, kad Lietuvoje neatsirastų „naujas Solženicynas“⁴⁴. Anot J. Keliuotio, kadangi KGB nėrėsi dėl atsiminimų iš kailio, jis bandė klaidinti tvirtindamas negalįs namuose jų laikyti. Juk saugumiečiai bet kada galėjo padaryti kratą. Siekdamas to išvengti, elgėsi labai sumaniai: leisdavo „svečiams“ darinėti stalčius, pats rodydavo, kur kokios knygos ir rankraščiai sudėlioti⁴⁵. Vis dėlto nebuvo tikras, ar tokia taktika paveiki. Kaip paaiškėjo, tarp oficialiai rašomų atsiminimų jis laikė ir rankraščius apie gyvenimą lageryje. Pažymėtina, kad 1976 m. monsinjoras K. Vasiliauskas buvo parūpinęs J. Keliuotui profesionalią mašininkę rankraščiams sutvarkyti⁴⁶. Anot intelektualo, „tas tai gerai – jie suprato, kad šitiems rankraščiams, kuriuos reikia man įduoti tarybinei spaudai“⁴⁷. Kad išvengtų KGB įtarinėjimų, jis teikė sovietinei spaudai („Kultūros barų“ ir „Literatūros ir meno“ redakcijoms) atsiminimus apie S. Nėrį, V. Mykolaitį-Putiną. Susidarė savotiškai komiška padėtis – tuo pačiu metu rašant ir sovietinei spaudai, buvo nukreiptas dėmesys nuo tikrųjų rankraščių ir intensyvaus jų tvarkymo. Rankraščių rengimas ir mėginimas perduoti juos į užsienį tuo metu prilygo čiuožimui per lūžtantį ledą. Vis dėlto pažymėtina, kad bėgant laikui J. Keliuotis pergudravo KGB. Prisiminimų rankraštis pasiekė Vakarus dar autoriui esant gyvam. Tačiau šis faktas archyvuose dokumentuose neužfiksuotas.

Iš kitų KGB provokacijų paminėtini „geranoriški“ saugumiečių siūlymai pasinaudoti jų automobiliu intelektualo asmeninems reikmėms. 1970 m. agentui Gintarui J. Keliuotis sakėsi, kad KGB jam uždraudęs kur nors išvažiuoti, o būtinoms kelionėms duodąs savo automobilį⁴⁸. Faktai rodo, kad J. Keliuotis ne visada išsisukdavo nuo tokio važinėjimosi: „Du kartus buvau „Volga“ išvažiavęs, nenoriu daugiau.“⁴⁹ Kai kuriems savo bičiuliams jis pasipasakojo apie nemalonius

pasivažinėjimus „Volga“. Žinoma, intelektualas suprato, kad lankydamasis pas pažįstamus saugumiečių parūpintu automobiliu gali kitiems sukelti bereikalingų rūpesčių ar įtarimų. Jis nenorėjo įverti kitų žmonių į KGB pinkles ir jaudinosi dėl bičiulių, kurie galėjo neapgalvotai ką nors pasakyti ar pajuokauti. Kita vertus, tokie pavėžinimai buvo gerai apgalvota KGB taktika. Taip tikėtasi labiau kontroliuoti J. Keliučio veiksmus, tiksliai žinoti, su kuo ir kada jis bendrauja, ir pan.

Geriausiai KGB pinklės atsiskleidžia agento Miro pranešimuose. Antai 1966 m. užfiksuota tokia provokacija. „Kregždutės“ kavinėje vienas agentas, prisistatęs senu pažįstamu, keletą dienų įkyriai bandė užmegzti su J. Keliučiu pokalbį. Kad jį sudomintų, kalbėjo apie JAV prezidentą L. Johnsoną, papasakojo išgalvotą politinę istoriją, neva per radiją paskelbta apie Lietuvos vyriausybės paskyrimą, o premjeru esą tapęs kažkoks Jakštas ar Pakštas. Tokie pašaliečio svaiciojimai sulaukė tik intelektualo pašaipos ir pasiūlymo informuoti „savo vadovybę, kad neieškotų kvailių, o bendrauti su juo pasiūstų protingesnius, kadangi jis nei koks analfabetas tarptautinėje politikoje, nei marksizme ar dialektikoje“⁵⁰. J. Keliučiu perpratus KGB klastą, nepažįstamasis iš jo akiračio dingo. Pažymėtina, kad KGB agentai, neturintys asmeninių ryšių su objektu, buvo primokomi prisistatyti senais bičiuliais ar kieno nors pažįstamais. Pavykus užmegzti ryšį, būdavo siekiama asmenį suklaidinti, paveikti ir pan.

KGB į savo pinkles bandė įtraukti ir J. Keliučio gimines. Į KGB akiratį buvo patekęs J. Keliučio brolis poetas Alfonsas Keliutis, tuo metu mokytojavęs Rokiškyje. 1972 m. saugumietis Pranciškus Kalakauskas pasiūlė SSRS 60-mečio proga „Gimtajame krašte“ išspausdinti J. Keliučio brolio pasisakymą⁵¹. Tai rodo, kad KGB savo tikslams nevengė panaudoti ir persekiojamųjų giminystės ryšių.

1972 m. sausio 19 d. LSSR KGB pirminkas J. Petkevičius buvo informuotas apie J. Keliučio operatyvinės sekimo bylos eigą. LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinis įgaliotinis P. Kalakauskas pranešė apie preparato MT panaudojimą. Tam ryžtasi po išeivio Vytauto Vardžio susitikimo su J. Keliučiu Vilniuje 1970 m. Oklahomos (JAV) universiteto profesorius į KGB akiratį pateko kaip objektas Teologas. Buvo domimasi, ar J. Keliutis neperdavė Teologui savo atsiminimų, kitokios medžiagos. Kaip tik dėl to nutarta panaudoti preparatą MT. 1971 m. kovo 23 d. LSSR KGB vadovybei leidus, įprastinio operatyvinio pokalbio metu nutarta surengti J. Keliučiu vaišes. Buto šeimininkui nuėjus į virtuvę, ant rašomojo stalo reikėjo paskleisti preparatą MT⁵². 1971 m. gruodžio 21 d. įvyko iš anksto apgalvotas pokalbis su J. Keliučiu, jo metu panaudotas preparatas MT⁵³. Kaip matyti, KGB, persekiodamas antisovietškai nusiteikusių asmenis, nevengė ir specialiųjų priemonių. KGB struktūroje duomenys apie specialiosios paskirties medžiagų naudojimą buvo itin įslaptinti. Manytina, kad taip mėginta atsekti, kokio pobūdžio literatūra vylauja konkretaus asmens namuose, ir pan.

Dar vieną intrigą KGB ėmė regzti siekdamas nustatyti J. Keliutį lankančius asmenis. 1971–1982 m. jis privalėjo svečiams pateikti registracijos žurnalą. Tai reiškė, kad kiekvienas apsilankęs jo bute turėjo pasirašyti specialiaame sąsiuvinyje arba užrašyti savo pavardę ant lapelio. Ypač daug svečių registruodavosi per Juozines. Į tokį saugumiečių reikalavimą J. Keliutis žvelgė su humoru – neva viename Kauno muziejų ketinama įsteigti jam skirtą skyrių, tad pasirašyti žurnale visiems lankytojams yra privaloma. Tačiau pasitaikydavo, kad „svečiai“ atsisakydavo pasirašyti; vienas iš tokių – agentas Gintaras, nepanoręs „įeiti į istoriją“⁵⁴. J. Keliutis su pašaipą tvirtino, kad lapeliai su lankytojų pavardėmis ateityje

taps įrodymu, jog jis rūpėjęs žmonėms. O jų pas intelektualą užsukdavo nemažai: 1977 m. rugpjūčio–gruodžio mėn. jį aplankė 104, 1980 m. – 103 asmenys. Pažymėtina, kad 1982 m. buvo sudarytas ir 33 nekviestinų svečių sąrašas. Į jį buvo įtraukti Teofilija Vaičiūnienė, Pranė ir Bronius Dunduliai, Vladas Vildžiūnas ir Marija Ladigaitė-Vildžiūnienė, A. Kalpokaitė, Romualdas Lankauskas ir kt.⁵⁵ Svečių knyga buvo ne „kompleksuoto žmogaus“⁵⁶ noras įsiamžinti, o duoklė sovietiniam saugumui.

AGENTŪROS VORATINKLIS

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad J. Keliuotis sovietiniam saugumui buvo gana paprastas taikiny. Tačiau iš tiesų KGB ne taip lengvai sekėsi šį žmogų paveikti. Reikėjo, pirma, parinkti persekiojimo strategiją, antra, užčiuopti silpnąsias intelektualo savybes, perprasti jo elgseną ir kalbėseną. J. Keliuočio terorizavimas užsitęsė, kadangi ilgai nepavyko priversti jo viešai išpažinti lojalumo sovietų valdžiai. KGB kelis dešimtmečius terorizavo šį senosios kartos inteligentą. Siekiant kontroliuoti J. Keliuočio veiksmus, jis buvo apraizgytas agentais. Intensyviausias persekiojimo laikotarpis – 1961–1976 m. KGB talkininkai stebėjo J. Keliuotį net ir lageryje. Agentai šį žmogų sekė nuo pat jo patekimo į KGB akiratį pradžios. Apsupti J. Keliuotį šnipais KGB nebuvo sunku, nes šis žymus asmuo buvo gana populiaris asmenybė, mėgo bendrauti ir susitikti su įvairiais žmonėmis. 1958–1967 m. buvo siekiama užverbuoti jo aplinkos žmonių. Ieškota įvairių būdų, kad kuo daugiau KGB talkininkų apraizgytų intelektualą. 1958 m. LSSR KGB pirmininkas K. Liaudis patvirtino agentūrinių-operatyvinių priemonių siekiant nutraukti J. Keliuočio antisovietinius veiksmus planą. Iš pradžių buvo suplanuotas agento Uteniškio, buvusio politinio kali-

nio, nepriklausomybės laikais pažinojusio J. Keliuotį, „netikėtas“ susitikimas su juo „Tėvynės balso“ laikraščio redakcijoje. LSSR mokslų akademijos bibliotekos darbuotojas agentas Alia buvo pasitelktas norint iškvesti intelektualo ryšius su išeivija. Mėginant kontroliuoti J. Keliuočio susirašinėjimą, ypač su Jonu Aisčiu, nustatyti judviejų bendrus pažįstamus (rašytojai Eugenijus Matuzevičius, Vytautas Sirijos Gira), panaudota PK priemonė korespondencijai nustatyti. J. Keliuočio aplinkoje ieškota palenkiamų užverbuoti jaunų dailininkų ir rašytojų. Organizuotas išorinis sekimas artimiesiems ryšiams nustatyti⁵⁷. Šie veiksmai rodo, kad KGB norėjo ne tik visapusiškai išnagrinėti konkretų asmenį. Buvo „apdorojami“ ir verbuojami J. Keliuočio draugai, bičiuliai ir pažįstami, turintys bent kokį ryšį su juo.

Intelektualą supo įvairių kategorijų agentūra – informatoriai, vidiniai, archyviniai, užsienio ir įtakos agentai. 1950–1978 m. laikotarpiu J. Keliuotį sekė ištisas penkiasdešimt šešių agentų pulkas: Petrauskas, Uteniškis, Kotryna, Gigantas (Gigant), Sputnikas (Sputnik), Kibirkštis, Labas, Vagneris (Vagner), Poetas, Alia, Takas, Miras (Mir), Irina, Zigmas, Beržinis, Diegas, Vytas, Jokūbas, Paukštelis, Genys, Nikitina, Morozovas (Morozov), Liepsna, Mak, Miša, Žilinskas, Kalvis, Dainius, Nemunas, Šatas, Žiemys, Adomas, Škvas, Martyna, Ševčenka, Garis (Gari), Birutė, Paveikslas, Narcizas, Juristas, Kazbekas (Kazbek), Gintaras, Butkus, Granitas, Pilotas, Ažuolas, Rudolfas, Lapė, Feliksas, Ivanas (Ivan), Pasaulis, Stašis, Tauras, Rūta, Oleka ir Vaga. 1964 m. sausio 27 d. J. Keliuotis agentui Pasauliui pareiškė, kad saugumas „jam nei gyvent, nei mirt davė. Jį užkonservavo ir laikas nuo laiko ateidavo jį apuostyti.“⁵⁸ Persekiojamą intelektualą dažniausiai supo šie įtakos agentai: Alia, Takas, Miras, Zigmas, Beržinis, Žilinskas, Vytas, Šatas ir Gintaras. Pavyzdžiui, agentui Takui

buvo pavesta nustatyti J. Keliučio ryšius su grįžusiais iš įkalinimo vietos asmenimis. Iš profesijos dailininkui agentui Mirui teko užduotis sužinoti, ar J. Keliutis rašo atsiminimus, ar ketina siųsti savo kūrinį į Vakarų. Pažymėtina, jog agentus, kuriuos rašytojas įtardavo šnipinėjant, KGB atšaukdavo arba skirdavo jiems kitas užduotis. Buvo ir tokių KGB talkininkų, kurie dėl senyvo amžiaus nepajėgė atlikti KGB pavedimų, tad juos dažniausiai išbraukdavo iš sąrašų. Pridurtina, kad, persekiojamam asmeniui sužinojus seklio tapatybę, KGB toks agentas tapdavo nereikalingas. Jis būdavo atleidžiamas. Dalis agentų J. Keliučio nepažinojo, tad turėjo užmegzti su juo ryšį per bičiulius arba kvosti pažįstamus. Pavyzdžiui, 1962 m. KGB nurodė agentui Morozovui susibendrauti su J. Keliučiu. Agentas palaikė draugiškus ryšius su J. Keliučio pažįstamu Leonu Čalkausku, kad ateityje turėtų galimybę asmeniškai susipažinti su pačiu intelektualu⁵⁹. Vienus agentus keitė kiti. Nors J. Keliutis buvo gana įžvalgus ir greitai perprasidavo, kurie asmenys gali priklausyti sovietiniam saugumui, bet – paradoksalu – iš pradžių pasitikėjo kaip tik tais asmenimis, kurie daugiausia psichologiškai stengėsi jį paveikti. Pažymėtina ir tai, kad jis buvo apsuptas ne tik agentų, bet ir vadinamųjų patikėtinių. Jų skaičius nėra nustatytas. Manytina, kad svarbių užduočių saugumiečiai jiems neskirdavo.

Sekamas J. Keliutis tapo budresnis, nes suprato, kad KGB manipuliuoja net artimais jo draugais. Anot intelektualo, KGB savo priemones aptaria kolektyviai, o jis turįs veikti vienas. Pasitaikė ir atvejų, kai su juo susibičiuliavę agentai, slegiami sąžinės ar dėl kitokių priežasčių, prisipažindavo talkininkavę KGB. Byloje užfiksuota, jog vienas senas J. Keliučio bičiulis pasipasakojo jam vykdęs KGB užduotis⁶⁰. Šis prisipažinimas nuliūdino intelektualą: „Turiu draugų, kurie mane išduoda, geri draugai, nuvykstu, vai-

šina ir sako – mūsų šeimos narys, o paskui saugumas pasiūlo brangų užmokestį ir mane išduoda.“⁶¹ Beje, J. Keliutis ir pats domėjosi KGB veikimo taktika. Jis stebėjosi, kaip saugumiečiams pavyksta pajungti jo artimus pažįstamus savo tikslams („Na profesionalas iš to valgo duoną, bet koku būdu priverčia padorius žmones, kuriems nėra jokio reikalo?“⁶²), svarstė, dėl kokių motyvų žmonės sutinka ar priverčiami vienaip ar kitaip pagelbėti šiai struktūrai.

Bičiuliškus santykius J. Keliutis palaikė ir su Vytautu Girdzijausku. Per šį asmenį KGB tikėjosi sekti J. Keliučio aplinką. Šeštajame dešimtmetyje sovietiniam saugumui pavyko užverbuoti V. Girdzijauską kaip antisovietinės organizacijos narį. 1962 m. jis padėjo J. Keliučiui įsidarbinti Skaičiavimo mašinų gamykloje⁶³. 1963 m. agentas Miša pagelbėjo J. Keliučiui gauti pensiją. Tikėtina, kad ši „pagalba“ buvo suteikta su KGB žinia. Reikšminga, kad šiek tiek pagerinus intelektualo materialinę padėtį buvo stebimos jo nuostatos sovietų valdžios atžvilgiu.

Dauguma KGB agentų vadovavosi įvairiomis legendomis. Antai 1958 m. J. Keliučiui sergant vienas agentas ateidavęs suleisti jam vaistų. Apsilankęs vadinamasis daktaras teiraudavosi įvairių dalykų, stebėjo, ar nesikeičia intelektualo požiūris į tarptautinę politiką, ir pan. Tačiau nuolatinis įkylus „daktaro“ kvotimas ir neaiškus vaistų poveikis sukėlė J. Keliučiui įtarimą. Intelektualas nujautė, kad „daktaras“ gali būti KGB agentas, ir pablogėjus sveikatai jo paslaugų atsisakė: „Matyt, nori nunuodyti.“⁶⁴ Panašūs atvejai vertė J. Keliutį įtarti ir kitus asmenis. Pavyzdžiui, Juozas Tumelis dėl savo domėjimosi knygomis prancūzų kalba pateko į erudito įtariamų asmenų sąrašą ir ilgainiui nustojo gavęs iš jo pasiskaityti knygų. Kaip matyti, KGB ne visada sekėsi išlaikyti slaptumo atmosferą, nes J. Keliutis darėsi vis įtaresnis.

Intelektualas jautė nuolatinį psichologinį spaudimą. Pirmiausia jį buvo siekiama paveikti per artimus pažįstamus ir buvusius bendražygius, politinius kalinius. Pavyzdžiui, 1962 m. KGB nurodė agentui Zigmui nuolat domėtis J. Keliuočio ateities planais. Pokalbių metu agentas turėjo atsargiai užsiminti rašytojui, kad jis reikalingas savo tautai Lietuvoje, kad iš jo tikimasi sulaukti gerų kūrinių, tad neverta žvalgytis į Vakarus⁶⁵.

Ilgą laiką J. Keliuočiui neišsižadant savo pažiūrų, KGB vadovybė siekė jį įvairiais būdais paveikti. Antai 1963 m. kovo 22 d. LSSR KGB pirmininkas plk. Alfonsas Randaikičius patvirtino LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliojimo kpt. I. Kazakovo agentūrinių operatyvinių priemonių planą. Jame nurodoma, kad J. Keliuotis, kaip ir anksčiau, yra antisovietškai nusiteikęs, jam nepriimtinas socialistinis literatūros kelias, jis neigiamai veikia inteligentus ir ypač jaunimą. Tautiškumo dvasia ir Vakarų kultūros vertinimas buvo dalykai, kurių netoleravo sovietinė sistema. Pažymėtina, kad iki septintojo dešimtmečio pradžios KGB vis dar nebuvo pavykę palaužti J. Keliuočio. Imtasi įvairių gudrybių, suaktyvintas jo persekiojimas. Įvairūs žmonės sekimo tikslais lankydavosi jo bute, susitikdavo su juo restorane, gatvėje. Dažniausias svečias buvo agentas Miras. Vis dėlto kurį laiką galėjo pasirodyti, tarsi KGB būtų liovęsis itin stropiai sekti J. Keliuotį, mat saugumui nerimą kėlė vis didesnis J. Keliuočio atsargumas.

Supratęs, kad yra apsuptas šnipų, J. Keliuotis keitė kalbėjimo taktiką. Vyravo ironijos kupinos kalbos. Apie KGB veiklą jis šnekėjo atvirai, juokėsi iš šnipinėjimo. Anot J. Keliuočio, išaiškintų KGB agentų neverta pavaryti, reikia ir toliau su jais bendrauti, kitaip bus atsiunčiami nauji⁶⁶. Mintis buvo tokia: nuo pažinto šnipa lengviau apsiginti. Atsiskleidžia ir J. Keliuočio žvilgsnis į

KGB talkininkus, bendravimo su sovietiniu saugumu subtilybės. Anot intelektualo, sekdamas kiekvieną jo žingsnį, valdžia turėjo progą gauti objektyvesnių duomenų nei savaip iškreiptos įvairaus profilio agentų suteikiamos žinios, be to, taip buvo galima sutaupyti laiko informacijai patikrinti. Originaliai J. Keliuotis apibrėžė ir sekimo naudą: jei rašytojui neleidžiama skelbti kūrinių spaudoje, tai valdžią be jokių tarpininkų vis tiek pasiekia jo pažiūros⁶⁷. Pažymėtina, kad ilgainiui beveik visus, kurie su juo bendravo, J. Keliuotis ėmė laikyti agentais ir provokatoriais. Šnekučiuodamasis jis vieniems agentams pasakodavo apie kitus, guodėsi jiems, klaidino juos, išsakydavo savo įtarimus. Taip jis įbaugindavo kitus žmones, bet veikiausiai tokiu būdu perspėdavo aplinkinius pasisaugoti KGB žabangų. J. Keliuočio savijautą gerai atspindi jo atsiminimai: „Dieną ir naktį virš galvos jaučiu žiauraus okupanto tirono geležinę ranką, kuri mane nuolatos slegia ir kankina. Taip pat jaučiuos iš visų pusių apsuptas lietuviškų judošių.“⁶⁸

Nuolat sekamam J. Keliuočiui ėmė kriksti nervai, bet jo nuojautos buvo visiškai pagrįstos. Intelektualo pastabumas ir atsargumas vertė KGB nerimauti ir apgalvoti savo veiksmus. Žinoma, KGB siekė paneigti, kad jį persekioja, per agentus jam įteigti, kad apsirinkęs dėl šnipinėjimo. Antai agento Gintaro agentūrinio pranešimo priedaše paraikšta: „Viskas, ką agentui pasakojo „K“, yra liguisto žmogaus prasimanymas.“⁶⁹ 1972 m. pradžioje saugumietis D. Maslobojevas nurodė, jog J. Keliuotį „būtina ir toliau sekti, kad jis atmestų savo fantazijas apie persekiojimą“⁷⁰. J. Keliuočio įtarinėjimus imta laikyti svaichiojimais, suvaikėjimu. 1975 m. rugsėjo 9 d. agento Šato pranešime rašoma, kad J. Keliuotis atostogavo Palangoje, kur jautėsi sekamas KGB talkininkų. Tačiau agentas kategoriškai neigė tokius intelektualo įtarinėjimus⁷¹.

Įvairius susidorojimo su nepriklausomos Lietuvos autoritetais būdus planavo ir kontroliavo nemažas būrys įtakingų saugumiečių: pplk. Nachmanas Dušanskis, plk. Vladimiras Zacharovas, pplk. Algirdas Juozas Rukšėnas, plk. Julius Česnavičius, plk. Edmundas Baltinas, plk. Mečys Ščen-snovičius ir kt. Pažymėtina, kad ir patys saugumiečiai rodė iniciatyvą bendrauti su J. Keliuočiu. Neutralizuojant intelektualą bene labiausiai pasižymėjo saugumietis P. Kalakauskas. Jis nevengė ir pats kontaktuoti su persekiojamuoju. Šio asmens pavardė pasirodė jau 1944 m., o 1954 m. jis tapo KGB operatyviniu įgaliotiniu, ėjo ne tik pavaduotojo, bet ir viršininko pareigas. 1975 m. Valstybiniame V. Kapsuko universitete įgijo ekonomisto išsilavinimą, žinoma, turėjo ir čekistinį pasirengimą. Tikėtina, kad jis daugiausia dalyvaudavo profilaktiniuose pokalbiuose su J. Keliuočiu. Faktai rodo, kad su J. Keliuočiu bendravo aukšto rango, išsilavinę saugumiečiai. Apsilankymų metu čekistų diskutuota filosofinėmis temomis, domėtasi erudito požiūriu į Sokratą, Platoną, Immanuelį Kantą, Georgą Wilhelmą Hegelį, Arturą Schopenhauerį. J. Keliuotis kamantinėtas, ar nesąs Platono pasekėjas, tačiau, anot jo paties, ar nesąs Karlo Marxo, tai nebuves paklaustas⁷². Be to, operatyviniai darbuotojai siekė kontroliuoti besilankančius pas J. Keliuotį žmones. Buvo net sudarytas sąrašas asmenų, kam pas jį užėti leidžiama, o kam – ne⁷³. Taip mėginta pakeisti jo aplinką. Pokalbiai su saugumiečiais būdavo kupini įtampos, o po diskusijų su jais J. Keliuotis jausdavosi įbaugintas. 1975 m. bičiuliams jis prasi-tarė bijąs saugumiečių apsilankymų savo namuose, nes įkyrėjo jų kamantinėjimai, neleidžiantys ramiai gyventi⁷⁴. Pažymėtina, kad intelektualas buvo tvirtai įsitikinęs, jog visi Vilniaus saugumiečiai jį pažįsta, nes, anot J. Keliuočio, KGB viršininkai jį paro-

dantys kiekvienam naujam saugumiečiui sakdami: „Va, šitas mūsų priešas!“⁷⁵

OPERATYVINIŲ TECHNINIŲ PRIEMONIŲ TAIKYMAS

Palaužti senąjį intelektualą KGB prireikė ne tik agentūros paslaugų, bet ir operatyvinių techninių priemonių. Buvo sudaryta palanki sekti atmosfera – J. Keliuočiui paskirtas butas Antakalnio mikrorajone. Pirmame namo aukšte buvo kavinė, restoranas ir kulinarijos parduotuvė. Greta veikė naujas „Neries“ kino teatras, priešais – gastronomas, netoliese buvo įrengta troleibusų stotelė. Dažniausiai intelektualas lankydavosi šalia namų veikiančioje „Kregždutės“ kavinėje, čia susitikdavo su įvairiais žmonėmis, tarp kurių, žinoma, būdavo ir KGB užverbuotų asmenų. Sekimo įrangos, kaip ir seklių, apstu buvo visur. Taigi gyveno J. Keliuotis itin patogioje sekti vietoje. Nebuvo pamiršti ir kaimynai, kuriuos agentai arba patys saugumiečiai vienaip ar kitaip apklausdavo ar iškvosdavo. Pavyzdžiui, 1969 m. agentas Adomas bendravo su buvusiu J. Keliuočio kaimyne Gasiūniene⁷⁶. Pas save į svečius intelektualas mėgo kviestis pažįstamus, artimus draugus. Agentais tapę bičiuliai nuolat lankydavosi J. Keliuočio namuose. KGB jie nurodydavo kitų lankytojų pavardes, kokius daiktus bute matė (paveikslai, kas jų autoriai, baldai, knygų lentynos, radijo imtuvas, plokštelės), kokių knygų gavo pavartyti ar net pasiskolinti. KGB naudojosi ir tuo, kad J. Keliuotis mėgo būti dėmesio centre ir buvo šnekus.

Agentams ne visuomet pavykdavo nustatyti artimus J. Keliuočio ryšius, nes jis ne su visais atviravo. J. Keliuočiui kaip sekimo objektui buvo suteiktas Kelovo, o nuo 1967 m. – Kairio slapyvardis. Taikytas ir ištisinis sekimas, kai buvo stebima paromis. Išorinio sekimo metu buvo nustatoma,

kur sekamas asmuo eina, su kuo susitinka, kiek užtrunka. Taigi KGB sekė jį dominančius asmenis jiems esant viešose vietose (bibliotekoje, gatvėje, kavinėje, restorane, parduotuvėje ar poliklinikoje, važiuojant transporto priemone). Dažniausiai šį darbą atlikdavo KGB išorinio stebėjimo tarnyba – 7-ojo skyriaus žvalgai. Taip buvo nustatomi neaiškūs ar nežinomi ryšiai. KGB rūpėjo sužinoti, su kokiais žmonėmis objektas bendrauja. Kasmet sekimas ypač sustiprėdavo per Juozines. Tada buvo pasitelkiamas didžiulis būrys agentų. Išsistinis sekimas trukdavo savaites, nes tuo metu intelektualo pasveikinti ateidavo daugybė žmonių, tiek rašytojų, tiek menininkų. Didelė dalis „svečių“ – agentai – suteikdavo saugumui žinių apie šventimą. Dažniausiai po išorinio sekimo KGB, išanalizavęs stebėjimo išklotines, nustatydavo konkrečių asmenų tapatybę, sprendavo, ar jie verti operatyvinio dėmesio, ar reikia juos „apdoroti“, ir pan.

Žinoma, neapsiribota vien tik išsistiniu išoriniu sekimu viešose vietose. Persekiojant J. Keliuotį taikyti pagrindiniai KGB metodai – slaptas įsiveržimas į namus, kratos, spaudinių išvogimas ir konfiskavimas. Dažniausiai būte rastus įvairius dokumentus perfotografuodavo. Daugiausia į KGB rankas patekdavo korespondencija. Be agentūrinio sekimo, plačiai ir veiksmingai buvo naudojamos klausymosi priemonės. Saugumiečių dokumentuose minimos operatyvinės techninės priemonės reiškė KGB veiksmus slapčia taikant operatyvinę techniką. Operatyvinė technika dar buvo vadinama literine technika – tai speciali klausymosi įranga, įslaptinta kodinėmis raidėmis. Saugumiečiai dažniau vartojo literinės priemonės terminą. Konkrečioms tikslams buvo pasirenkamos skirtingos priemonės. Dažniausiai saugumiečiai naudojo operatyvinę techniką, užkoduotą raidėmis „T“, „S“, „N“, „PK“, „D“ ir „O“. Priemonė „T“ reiškė slaptą klausymąsi iš sekamo asmens

kambarių siekiant sužinoti jo pokalbių turinį ir tai, kas toje aplinkoje vyksta, „S“ – telefono pokalbių klausymąsi ir įrašymą, „N“ – stacionarią techniką („blakės“ ir pan.), „PK“ – korespondencijos tikrinimą, „D“ – slaptas kratas nepaliekant jokių ženklų, „O“ – slaptą operatyvinę apžiūrą (slaptą įsilaužimą į patalpas). Priemonė „D“ dažniausiai buvo taikoma priešiškos veiklos įrodymams surinkti, o surasti antisovietinio turinio dokumentai būdavo nufotografuojami. Siekiant patikrinti konkrečią operatyvinę informaciją būdavo pasitelkiamas „O“ metodas, bet tik tose vietose (slaptavietėje, portfelyje), kur, remiantis agentūriniais duomenimis, tiriamas asmuo laiko antisovietinę literatūrą.

Kaip jau minėta, persekiojimo laikotarpiu KGB itin rūpėjo J. Keliuočio rašomi atsiminimai, buvo tikslinamasi, ar jis neturi antisovietinės literatūros, aiškinamasi, kokį poveikį jis daro jaunimui, koks jo požiūris į sovietinę režimą, ryšius su išeivija. Antai 1970 m. sudarytas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas J. Keliuočiui palaužti. Sekimo laikotarpiu numatyta toliau panaudoti pasitikėjimą įgijusius agentus (Mirą, Šatą, Kalvį). Jie turėjo aiškintis J. Keliuočio rašomų atsiminimų turinį ir kaip jis galėtų rankraščius išsiųsti į užsienį. Rūpėjo sužinoti ir konkrečius jo ryšius su jaunuomene. Numatyta vėl užverbuoti žmonių iš J. Keliuočio aplinkos. Siekiant sužinoti intelektualo pokalbių turinį ir nustatyti naujus jo ryšius, būte nutarta įrengti priemonę „T“. Panaudojant priemonę „O“ mėginta surasti J. Keliuočio atsiminimų rankraščių slėptuves. KGB buvo svarbu kontroliuoti J. Keliuočio veiksmus, kad jam neatsirastų jokios galimybės perduoti „pavojingus“ rankraščius į Vakarus. Svarstyta ir kaip susidoroti su dailininku V. Vildžiūnu⁷⁷.

1970 m. smarkėjant KGB spaudimui pasisakyti spaudoje, sustiprėjo ne tik išorinis sekimas, dažniau buvo naudojama ir klau-

symosi technika. Tuo metu J. Keliuočio namuose lankydavosi daug asmenų, su kuriais buvo palaikomi glaudūs ryšiai. Intelektualas su pasitikėjimo nepraradusiais žmonėmis mėgo pasikalbėti antisovietinėmis temomis, o su nepažįstamais dažniausiai šnekučiuodavosi buitiniiais klausimais, šmaikštaudavo, sarkastiškai juokaudavo ir pan. Tad norint išsamiau susipažinti su įvairių jo pokalbių esme, buvo įmontuoti specialūs klausymosi įrenginiai. Žinoma, kad apsilankius patikimiems svečiams J. Keliuotis uždengdavo telefono aparatą švarku. Jo nuomone, norėta mikrofoną įtaisyti virtuvėje, radioloje, tokiu pat tikslu jo kostiumas buvęs paimtas išvalyti. J. Keliuotis buvo įsitikinęs, kad mikrofonas yra įrengtas jo bute, o pokalbiai įrašomi KGB pastate⁷⁸. Kaip matyti, intelektualas neklydo ir aiškiai suvokė, kas vyksta jo aplinkoje. Susitikęs su bičiuliais pasakodavo, kad namuose jo pokalbių klausosi KGB. Tai buvo tarsi perspėjimas pas jį lankantis būti atsargesniems. Laikui bėgant, klausymosi aparatūra tapo viena iš jo kalbų temų. Be to, J. Keliuotis yra prašęs pažįstamų padėti jam išmontuoti klausymosi aparatūrą. Antai 1970 m. balandžio 4 d. jis teiravosi vieno svečio, ar šis negalėtų iš telefono aparato išimti vadinamąjį magnetofoną. J. Keliuočio nuomone, „čia labai nedidelis tas daiktas yra. Mano akivaizdoje čia žiūrėjo, taisė. Aš nemačiau. Man vienas sakė, kad jis mažiukas. Kaip žiedas. Aš negalėjau pamatyti.“⁷⁹ Nujausdamas, kad jo pokalbių klausomasi, jis nesibaimino aiškintis ir patyrinti telefono aparato, visokiais būdais pats mėgino surasti klausymosi įrangą.

KGB atidžiai klausėsi J. Keliuočio pokalbių ir juos uoliai užrašinėjo. Operatyvinėje stebėjimo byloje yra gana smulkmeniškų klausymosi išklotinių rusų ir lietuvių kalbomis. Pateikti tiek telefoniniai pokalbiai, tiek pašnekesiai su bičiuliais. Klausytasi įvairiu paros metu. Pokalbiai būdavo įrašomi net

po keletą dienų. Kai kuriose klausymosi išklotinėse užfiksuotas abstraktus kalbėjimas. Antai saugumiečiams rūpėjo, ką intelektualas veikia namuose vienas: ar rašo, ar klausosi „Amerikos balso“, „vokiškų bangų“ ir pan. Ne visada klausymasis būdavo produktyvus, užfiksuota nemažai nereikšmingų dalykų. Pavyzdžiui, 1968 m. kovo 25 d. nurodyta, kad J. Keliuotis kažką skaitė, klausėsi žinių iš VFR rusų kalba, išjungė radiją ir buvo girdėti tik tyla⁸⁰. Žinoma, pokalbių išklotinės atskleidžia ir intelektualo gyvenimo subtilybes: paprasčiausias buitines problemas, įvairias kalbas nuo politikos iki šnipinėjimo aptarimo ir pan.: „Jie, matyt, šantažu verbuoja žmones, aš negaliu suprast, mane kiek nori gali gąsdinti.“⁸¹

J. KELIUOČIO PASISAKYMAS SOVIETINĖJE SPAUDOJE

Be J. Keliuočio, KGB persekiojo ir kitus visuomenės autoritetus, kalintus už antisovietinę veiklą. Pavyzdžiui, bene vienas pirmųjų sovietinio saugumo pinklių neišvengė Antanas Miškinis, kuris 1957 ir 1959 m. viešai pasisakė spaudoje. Poeto atgailą J. Keliuotis laikė lengvabūdišku jaunystės idealų išsižadėjimu, tarnavimu melui ir duonos kąsnio pelnymusi niekšybėmis, vergo šokiu savo tautos kankintojams⁸². Jam buvo skaudu matyti, kaip daug kančių patyręs kolega vaizduoja esąs lojalus sovietams. Tuo metu negailėdamas kandžių replikų A. Miškiniui, J. Keliuotis nenujautė, kaip KGB manipuliuos juo pačiu.

Ilgą laiką J. Keliuotis ištvermingai atlaikė KGB atakas rašyti viešą atgailą. Jis nenorėjo tapti sovietinės tikrovės vergu: „Aš gi negaliu prekiauti nei savo sąžine, nei savo pašaukimu. Aš žinau, jie norėtų, kad aš imčiau rašyti propagandinius straipsnius, kad pradėčiau viešai daryti savo atgailą. Bet aš niekad savo tautos

pavergėjų, didžiausių žmonijos tironų ir savo šlykščiausių kankintojų nenoriu garbinti, nors jie mane už tai ir aukso kalnais apipiltų. [...] Bet aš labai gerai žinau, ko jie iš manęs nori, bet aš jiems tiesiai į akis pasakiau: „Dievas sutvėrė kiaulę, bet aš jai nenusilenksiu!“ Nusilenkęs šiai apokalipsinei kiaulei, aš nebeturėčiau drąsos ir jėgų toliau gyventi, aš imčiau pats save niekinti, pradėčiau pats savęs neapkęsti.“⁸³ Dėl ramaus ir patogaus gyvenimo J. Keliutis neketino išsižadėti savo vertybių ir pasaulėžiūros.

Įvairiais būdais mėginta priversti intelektualą parašyti KGB taip pageidaujamą atgailą. Norėta jį visaip paveikti užuominomis ir kitų asmenų pavyzdžiu. Dar 1967 m. KGB nesėkmingai siekė išgauti iš J. Keliučio straipsnį sovietų valdžios Rusijoje 50-osioms metinėms. Didelis spaudimas darytas ir 1969–1970 m. Planuotas J. Keliučio pasirodymas spaudoje sovietų valdžios Lietuvoje 30-mečio proga. J. Keliučiui atsakius parašyti reikalaujamą straipsnį, norėta jį ne tik atitraukti nuo kūrybinio ir akademinio jaunimo, bet ir sukompromituoti laikraštyje ar žurnale⁸⁴. Faktai rodo, kad tuomet KGB vadovybė šios minties atsisakė, bet ir toliau aktyviai mėgino intelektualą paveikti. Stengtasi daryti įtaką per jo paties aplinką. 1971 m. pradžioje J. Keliutis svarstė, „kodėl leidykla išleido P. Galaunės visą knygą iš straipsnių, parašytų dar „Naujojoje Romuvoje“, o jo straipsnių rinktinės niekas nenori leisti“⁸⁵. Taigi intelektualas blaškėsi draskomas kūrybinių išgyvenimų.

Stiprėjant persekiojimams, J. Keliutis, matęs, kaip KGB susidorojo su A. Miškinium, suprato, jog ir jo gali laukti panašus likimas, ir įžvelgė KGB siekį priversti jį bendradarbiauti. Senasis inteligentas nevengė pasamprotauti, kokia iš to būtų nauda, jei jį pavyktų paversti KGB talkininku, ironiškai kėlė hipotezes, jog būdamas senyvo amžiaus žinių rinkti nepajėgtų, juo labiau kad klausia

susilpnėjusi, manė, kad greičiausiai jam būtų liepta parašyti kokį straipsnį, agituoti ar nuvažiuoti į Ameriką, kaip antai Antanui Juškai⁸⁶. 1970 m. KGB pradėjo parengtinius veiksmus priversti J. Keliutį prašnekti sovietinėje spaudoje. Tada jo namų slenktį ėmė minti įvairaus plauko asmenys. Buvo siūloma parašyti straipsnį apie Sovietų Lietuvos laimėjimus laikraščiui „Gimtas kraštas“. Intelektualas prisidengdamas silpna sveikata išsisukinėjo nuo šio darbo. Antai 1970 m. jis šmaikštavo: „Matote, užsienyje nelabai tiki, nori, kad J. Keliutis patvirtintų pasiekimus.“⁸⁷ Jis kaip įmanydamas delsė nenorėdamas klaidinti ir skaudinti lietuvių emigrantų. 1970 m. rudenį išsitarė: „Aš ne toks kvailas, kad skubėčiau jiems rašyt. Jie mane kritikuoja, o aš jiems rašysiu?“⁸⁸ Tačiau KGB talkininkai jį ir toliau spyrė. Šiuo laikotarpiu J. Keliutis buvo nuolat klaidinamas ir nesuprato, kas yra jo tikrieji bičiuliai. Jis jautė didelį spaudimą, sakė, kad „žemė dega po jo kojomis“⁸⁹.

Galiausiai 1971 m. KGB susitelkė į vieną tikslą – priversti J. Keliutį viešai pasisakyti sovietinėje spaudoje. Ilgą laiką terorizuojamas, J. Keliutis laikėsi ryžtingai. Tik po nuolatinių dvasinių persekiojimų KGB sugebėjo jį morališkai palaužti. 1971 m., visiškai užguitas, jis pasidavė KGB spaudimui. Nestigdamas išmonės, J. Keliutis parašė straipsnį „Dabartinė Lietuva. Šiandieninės mano mintys“, tačiau jis sistemai ne visai įtiko. „Kvalifikuoto literatūros darbuotojo“ deramai suredaguotas, pakeistu pavadinimu straipsnis atiduotas spausdinti. Straipsnyje „Tiltas, kurio dar nėra“ dėmesys sutelktas į Sovietų Lietuvos kultūros laimėjimų išaukštinimą, raginama pastatyti „kultūrinio bendravimo tiltą, paremtą kūrybos ir gilios atsakomybės už gimtojo krašto kultūrą konstrukcijomis“⁹⁰. KGB darbuotojų iškreiptame rašinyje apeliuojama į išeivijos jausmus: „Bet kurie kultūriniai ryšiai, kontaktai neturėtų

būti nukreipti prieš Tarybų Lietuvą.⁹¹ Kaip manipuliacijos įrankį prieš tautiečius, keliančius lietuviybės klausimą Vakaruose, KGB priverstinai pasitelkė nuo sovietinių represijų nukentėjusius intelektualus. J. Keliutis ne savo noru viešai deklaravo režimo eskalujamą požiūrį į kultūrinius ryšius su išeivija. Žinoma, šis autoriteto straipsnis garsiai nuskambėjo užsienyje. Kiršinant išeivius ir antisovietškai nusiteikusius lietuvius gimtajame krašte autoritetų menkinimas buvo veiksmingas ginklas. Tad 1972 m. LSSR KGB pirmininkas Juozas Petkevičius informavo LKP CK, kad J. Keliučio publikacija buvo moraliai smogta lietuvių emigracijai. Skatinant priešišką reakciją nepasitenkinta mažo tiražo „Kultūros barais“. Buvo siekiama, kad apie straipsnį sužinotų kuo daugiau visuomenės. Nutarta užaštrinti situaciją išryškinant autoriaus praeitį. Tačiau kitaminčiai tai traktavo kaip propagandą. Todėl KGB, siekdamas labiau sukiršinti, pasirūpino „Literatūroje ir mene“ išspausdinti J. Keliučio pasisakymo recenziją, kurioje vaizduojama jo „politinių pažiūrų evoliucija bei tapsmas lojaliu sovietų valdžiai“⁹². Panašios publikacijos LKP CK sutikimu leistos spausdinti ir kitur. „Gimtasis kraštas“ (1972 m. balandžio 20 d.) paskelbė apie interviu Maskvos „Literaturnaja gazeta“ laikraštyje, o „Literatūra ir menas“ (1972 m. rugpjūčio 19 d.) iškilmingai pasveikino J. Keliutį jubiliejaus proga. Tokiais veiksmais KGB sudarė išpūdį, kad J. Keliutis „susidraugavo“ su sovietų valdžia. Atgailos publikacija norėta parodyti, kad nepalaužiamų žmonių nėra. Pažymėtina, kad KGB dar buvo kilusi mintis J. Keliučio pasisakymą įdėti į straipsnių rinkinį ir išplatinti jį Pasaulio lietuvių jaunimo kongreso išvakarėse JAV ir Kanadoje, taip siekiant išryškinti antisovietinę šio renginio kryptį⁹³. Tačiau sumanymas liko neįgyvendintas.

Po J. Keliučio viešo pasisakymo spaudoje KGB rūpėjo sužinoti jam artimų žmonių

reakciją. Atidžiai buvo stebima jo aplinka, pas jį siunčiami agentai, kad išsiaiškintų padėtį, užfiksuotų pažįstamų nuomones, kurias prireikus būtų galima panaudoti kompromitavimui. Vieni susilaikydavo išreikšti savo nuomonę, kiti „teigiamai“ vertino tokį J. Keliučio žingsnį, treči tai laikė KGB provokacija. Anot Domo Cesevičiaus, J. Keliutis savo iniciatyva tokio straipsnio negalėjo parašyti⁹⁴. Cezario Petrausko nuomone, intelektualas straipsnį rašė pagal užsakymą; kadangi „Kultūros barus“ „daugiausia skaitė dailininkai, o ne jaunimas, akivaizdžiai matėsi, kad straipsnis skirtas išeivijai“⁹⁵. Tokios pat nuomonės laikėsi ir Česlovas Kavaliauskas, kuris J. Keliučio nesmerkė: „Palaužimu siekta padaryti išpūdį emigrantams, kurių pastarasis buvo traktuojamas kaip buvęs Nepriklausomos Lietuvos kultūros šviesulys.“⁹⁶ Kita vertus, įdomi ir paties autoriaus savijauta. Prieš straipsniui pasirodant J. Keliutis labai išgyveno dėl išeivijos reakcijos. Šiuo priverstiniu poelgiu jis bijojo prarasti ryšius tiek su išeivija, tiek su senąja Lietuvos kūrybine inteligentija⁹⁷. Intelektualas aiškiai suprato, kad jo autoritetas bus panaudotas emigrantams kompromituoti. Spaudoje pasirodžius perredaguotam straipsniui J. Keliutis jautėsi prastai, jo vos neištiko infarktas dėl „per daug komunistiško parašymo“⁹⁸. Pats J. Keliutis ta tema kalbėjo mažai, bet 1974 m. prasitarė buvęs priverstas rašyti, nes kitaip nebūtų galėjęs išgyventi, o nuo persekiojimų pervargo, pablogėjo sveikata⁹⁹.

KGB veiksmai susidorojant su autoritetais pateisino lūkesčius – sulaukta neigiamo Vakarų atgarsio į viešą J. Keliučio atgailą. Tuo metu išeivija patyrė didžiulį nusivylimą, mat į J. Keliutį buvo žvelgiama kaip į vieną iš „tikrų Lietuvos patriotų“, kurio negali palaužti jokios represijos¹⁰⁰. Vakarų spauda mirgėjo nuo diskusijų, ta tema straipsnius paskelbė „Draugas“, „Dirva“,

„Europos lietuvis“, „Keleivis“. Vis dėlto emigrantų reakcija nebuvo vienareikšmė. Vieni priekaištavo J. Keliuočiui, kiti netikėjo, kad tai sąmoningas jo žingsnis, laikė tai sovietine propaganda ir iš dalies stengėsi morališkai palaikyti straipsnio autorių. Antai Stepas Vykintas tvirtino: „Kiek pažįstu J. Keliuočio kalbą ir stilių, man susidaro įspūdis, kad J. Keliuočio straipsnis yra ne jo paties rašytas, o tik pasirašytas. Tai būtų visai normalu, nes bolševikinėje sistemoje rašytojai yra priverčiami pasirašyti raštus, kurių patys nerašo, o tik pasirašo. Juk lengviau pasirašyti, negu vėl kentėti nepakeliamas tremties kančias Sibire.“¹⁰¹ Kazys Bradūnas J. Keliuočio straipsnį pavadino „kapituliacija prieš okupaciją ir savo sąžinę“¹⁰². Ne visi išeiviai nusisuko nuo intelektualo, kiti susirašinėjo su juo ir toliau. Antai Juozas Girnius 1972 m. J. Keliuotį nuoširdžiai pasveikino 70-mečio proga¹⁰³. Tačiau dabar intelektualas neteko daugelio asmenų paramos. Pakirtus jo ryšius su emigracija, nutrūkus bičiulių moralinei ir materialinei pagalbai, „globėjo“ vaidmens ėmėsi KGB. Kadangi ši institucija rengėsi J. Keliuotį aktyviai panaudoti ir kitose kontrpropagandinėse priemonėse, kad atitrauktų nuo vadinamųjų nacionalistų, nutarta suteikti jam materialinę pagalbą¹⁰⁴. Kol pensijos klausimas buvo sprendžiamas LKP CK, J. Keliuočiui buvo skirta pašalpa. Pademonstruotas lojalumas sovietiniam režimui reiškė ir dalinį gyvenimo sąlygų palengvėjimą. Faktai rodo, kad J. Keliuotis visą laiką skundėsi maža pensija, norėjo, kad ji būtų padidinta, o pats taptų nepriklausomas nuo kitų malonės.

Pažymėtina, kad iš KGB Lietuvos padalinio sėmėsi patirties ir kiti KGB skyriai. Sovietinio saugumo padaliniams buvo įprasta iškelti savo veiklos rezultatus ir demonstruoti, kaip sekasi susidoroti su nepatikimais asmenimis. 1973 m. leidinyje „Sbornik KGB SSSR“ buvo rašoma apie sėkmingas KGB

priemonės palenkiant buvusius nepriklausomos Lietuvos autoritetus, kaip pavyzdį nurodant J. Keliuotį. Pasirodžius šiai publikacijai Krasnojarsko krašto Norilsko miesto KGB skyriaus viršininkas A. Plutovas kreipėsi į LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininką E. Baltiną pagalbos. Buvo pranešta, kad Norilsko mieste gyvena nemažai už nacionalistinę veiklą anksčiau teistų lietuvių, kurių požiūris išliko nepakitęs. Siekiant profilaktinėmis priemonėmis „idėjiškai nuginkluoti“ šiuos asmenis su vietinės spaudos pagalba, buvo prašoma atsiųsti publikuotus J. Keliuočio straipsnius, išverstus į rusų kalbą, taip pat pageidauta daugiau tokius asmenis kompromituojančios medžiagos¹⁰⁵. Tai rodo, kad KGB padaliniai keisdavosi įvairiais duomenimis ir suteikdavo vieni kitiems paramą.

IŠVADOS

Keturių tomų J. Keliuočio operatyvinio stebėjimo byla – tai KGB psichologinio spaudimo ir terorizavimo įrodymas. Šio žmogaus gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje buvo kūrybinio triumfo etapas, o sovietmečiu jo laukė areštai, įkalinimas, persekiojimai ir profilaktiniai pokalbiai. Sovietinis režimas priešišškai žvelgė į buvusius tremtinius ir politinius kalinius, laikė juos kliūtimi kuriant Lietuvoje naują sistemą, todėl daugelį autoritetų bandė morališkai terorizuoti.

J. Keliuotis neišvengė įvairių KGB provokacijų. Į manipuliacinius žaidimus KGB buvo įtraukęs daugybę žmonių. Gyvendamas persekiojimo atmosferoje, smarkiai palaužtas ir suvargintas, intelektualas parašė atsiminimus, atskleisdamas juose lagerio kančias ir žmogaus teisių pažeidimus. 1962–1975 m. KGB visomis jėgomis siekė iš rašytojo juos išgauti. Nors KGB nepavyko įgyti intelektualo rankraščių, tačiau ilgą laiką buvo užkirstas kelias jiems perduoti į Vakarus.

Persekiojimo laikotarpiu – 1956–1978 m. – J. Keliutį supo daugybė KGB agentų. Daugiausia buvo verbuojami intelektualų aplinkos žmonės. Paradoksalu, bet kurį laiką eruditas labiausiai pasitikėjo kaip tik įtakos agentais. Planus susidoroti su nepriklausomos Lietuvos autoritetais kūrė ir koordinavo nemažas būrys įtakingų saugumiečių. Sekimo įranga ir sekiai buvo veiksmingai panaudojami siekiant kontroliuoti kiekvieną J. Keliučio žingsnį. KGB su pertraukomis taikė jam įvairias operatyvines technines priemones: klausėsi jo pokalbių, atliko slapstas kratas, patikras, fotografavo, kontroliavo jo susirašinėjimą. Aktyviai šnipinėjamas KGB, intelektualas pradėjo jausti persekiojimo baimę. Paskutiniais gyvenimo metais nuolat terorizuojamas J. Keliutis prarado pasitikėjimą aplinkiniais.

KGB siekė neutralizuoti intelektualų kultūrinę įtaką. Diskredituoti nepriklausomos Lietuvos autoritetus buvo naudinga norint sukiršinti išeivius kultūrinių ryšių su Lietuva klausimu. 1971 m. palaužtas J. Keliutis galiausiai pasisakė spaudoje, iškeldamas eko-

nominius ir kultūrinius sovietinės Lietuvos pranašumus ir pasmerkdamas emigrantų veiklą. Viena vertus, tai reikė priverstinį savo pasaulėžiūros išsižadėjimą ir fiktyvų lojalumo sovietiniam režimui demonstravimą. Kita vertus, ši atgaila rodė, jog asmuo yra pakliuvęs į KGB gniaužtus. Tokie žymių žmonių pareiškimai buvo naudojami sovietinei propagandai, o patys asmenys, netekę autoriteto, būdavo atstumiami. Kovoiant su išeivija J. Keliučio asmenybe buvo naudojamas kaip manipuliacijos įrankiu, tačiau KGB nepavyko jo visiškai atskirti nuo visuomenės. Sovietinėje sistemoje J. Keliutis išliko kaip nepriklausomybės laikų šviesulys ir Vakarų moderniojo meno puoselėtojas.

Pažymėtina, kad J. Keliutis buvo persekiojamas iki pat savo mirties 1983 m. 1988 m. gruodžio 16 d. LSSR Aukščiausiasis Teismas intelektualą reabilitavo. Oficialiai jis nustotas laikyti sovietinės santvarkos priešu. Vadinas, tik pasikeitus politinei padėčiai liautasi persekioti antisovietškai nusiteikusius asmenis.

Nuorodos

¹ Juozas Keliutis gimė 1902 m. rugsėjo 4 d. Joniškėje. Mokėsi Biržų, Rokiškio ir Panevėžio gimnazijose. 1926 m. Kaune baigė Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą. 1924–1926 m. redagavo žurnalą „Pavasaris“. 1926–1929 m. Paryžiaus Sorbonos universitete studijavo filosofiją, literatūrą, žurnalistiką, meną ir sociologiją. Nuo 1929 m. dirbo laikraščio „Rytas“ redakcijoje, 1930–1932 m. leido ir redagavo moksleivių žurnalą „Ateities spinduliai“. 1930 m. – literatūros almanacho „Granitas“ redaktorius, 1931–1940 m. – kultūros žurnalo „Naujoji Romuva“ leidėjas ir redaktorius. 1935–1937 m. Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete dėstė žurnalistiką. 1942–1943 m. – Sociologijos-žurnalistikos katedros adjunktas, 1944 m. – kultūros žurnalo „Kūryba“ redaktorius. 1944 m. tapo Lietuvos išlaisvinimo tarybos ideologiniu patarėju, prisidėjo prie pagrindinio

žurnalo „Aušra“ leidybos. Kūrybinei veiklai telkė menininkus ir mokslininkus. Parašė straipsnių apie garsias pasaulio asmenybes – Charles'į Baudelaire'ą, Arthurą Rimbaud, Oskarą Milašį, Paulį Cézanne'ą, Pablo Picasso ir kt.

² Juozas Keliutis ir literatūros dinamikos problemos, sud. A. Jurgutienė, Vilnius, 2004.

³ A. Mažrimas, *Ryto pažadai, vidudienio triumfai, sutemos vakarės*, http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3002&kas=spaudai&st_id=4742.

⁴ „Gudrus masalas neišmanėliams išeiviams“, *Draugas*, 1972, sausio 22.

⁵ *Dirva*, 1972, gegužės 12, Nr. 38.

⁶ S. Vykintas, „Pamokymas ne draugams“, *Europos lietuvis*, 1972, Nr. 16.

⁷ „Po Keliučio išprievartautas Tiškus“, *Kelevis*, 1972.

⁸ J. Girnias, „Sveikiname neužmirštąjį Juozą Keliutį: [Ryšium su 70-osiomis gimimo metinėmis]“, *Aidai*, 1972, Nr. 6.

- ⁹ Vienybė, 1976, sausio 9.
- ¹⁰ B. Rimgaudas, „Nuo „Naujosios Romuvos“ iki Maskvos“, *Tėviškės žiburiai*, 1972, rugpjūčio 27.
- ¹¹ Tiesa, 1975, lapkričio 14–20.
- ¹² J. Keliuotis, *Mano autobiografija*, Vilnius, 2003.
- ¹³ <http://www.rasyk.lt/knygos/mano-autobiografija/1367.html>.
- ¹⁴ J. Keliuotis, op. cit.
- ¹⁵ Objektas „40-149-70“ 1970 m. balandžio 2 d. sekimo suvestinė, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 12 a. p.
- ¹⁶ Agento Miro 1966 m. liepos 25 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Zacharovo, ibid., b. 372, l. 299 a. p.
- ¹⁷ Ibid., l. 299.
- ¹⁸ „Jei aš turėčiau kokį nors pragyvenimo šaltinį, tai mielai Jūsų muziejui juos paaukočiau dovanai. [...] Tai unikaliniai dalykai“, J. Keliuotio 1960 m. gruodžio 24 d. pareiškimas LSSR teatro draugijos prezidentui, J. Keliuotio rankraščių fondas.
- ¹⁹ Ibid., f. 31, p. 540–581.
- ²⁰ G. Zemlickas, „Ieškoti tiesos ir pritarti tiems, kurie kovoja (2)“, *Mokslo Lietuva*, 2002, rugsėjo 19, Nr. 16.
- ²¹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. A. Randakevičiaus 1964 m. balandžio 24 d. tarnybinis pranešimas LKP CK, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 372, l. 44.
- ²² Ibid.
- ²³ LSSR KGB 4-osios valdybos 1-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. M. Terechino 1960 m. sausio 27 d. pažyma apie J. Keliuotį, ibid., l. 20.
- ²⁴ 1963 m. rugpjūčio 12 d. literinės suvestinės pažyma, ibid., l. 171.
- ²⁵ Agento Miro 1966 m. liepos 25 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Zacharovo, ibid., l. 299.
- ²⁶ Agento Tako 1961 m. rugpjūčio 14 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko kpt. A. Domarko, ibid., l. 108.
- ²⁷ Agento Morozovo 1962 m. sausio 10 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. J. Česnavičiaus, ibid., l. 117.
- ²⁸ Agento Mišos 1963 m. liepos 19 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Baltino, ibid., l. 166.
- ²⁹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. A. Randakevičiaus 1964 m. balandžio 24 d. tarnybinis pranešimas LKP CK, ibid., l. 47.
- ³⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1959 m. birželio 13 d. spec. pranešimas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, ibid., l. 29.
- ³¹ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. A. Randakevičiaus 1964 m. balandžio 24 d. tarnybinis pranešimas LKP CK, ibid., l. 51.
- ³² Agento Miro 1968 m. rugsėjo 6 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Zacharovo, ibid., l. 117.
- ³³ J. Keliuotis, op. cit., p. 540.
- ³⁴ Objektas „40-149-70“ 1970 m. balandžio 2 d. sekimo suvestinė, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 13 a. p.
- ³⁵ Agento Morozovo 1962 m. sausio 10 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. J. Česnavičiaus, ibid., b. 372, l. 117.
- ³⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. I. Kazakovo 1963 m. kovo 22 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, patvirtintas LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus, ibid., l. 35.
- ³⁷ Literinės priemonės „S“ 1970 m. kovo 28 d. suvestinė, ibid., b. 373, l. 300 a. p.
- ³⁸ Ibid., l. 316 a. p.
- ³⁹ J. Janušaičio 1975 m. birželio 14 d. laiškas iš Čikagos, ibid., b. 375, l. 98.
- ⁴⁰ Agento Tauro 1975 m. lapkričio 24 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. A. J. Rukšėno, ibid., l. 134.
- ⁴¹ Agento Kibirkšties 1975 m. rugsėjo 12 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko pplk. E. Baltino, ibid., l. 109.
- ⁴² Ibid., l. 110.
- ⁴³ Agento Šato 1974 m. rugsėjo 3 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio ltn. A. Kazlausko, ibid., l. 25.
- ⁴⁴ 1976 m. birželio 24 d. klausymosi išklotinė, patvirtinta LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pplk. K. Banevičiaus, ibid., l. 163 a. p.
- ⁴⁵ Ibid., l. 163.
- ⁴⁶ Ibid.
- ⁴⁷ Ibid., l. 162.
- ⁴⁸ Agento Gintaro 1970 m. gruodžio 11 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo

skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 374, l. 134 a. p.

⁴⁹ Objekto „40-153-68“ 1968 m. kovo 30 d. klausymosi suvestinė, *ibid.*, b. 373, l. 93.

⁵⁰ Agento Miro 1966 m. liepos 25 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Zacharovo, *ibid.*, b. 372, l. 299.

⁵¹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas 1972 m. gegužės 5 d. pažyma apie pokalbį su J. Keliuočiu, *ibid.*, b. 374, l. 270.

⁵² LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas 1972 m. sausio 19 d. raportas, *ibid.*, l. 193 a. p.

⁵³ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas 1972 m. sausio 24 d. pažyma, *ibid.*, l. 217.

⁵⁴ Agento Gintaro 1972 m. vasario 25 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 373, l. 240 a. p.

⁵⁵ Sveikinsiu, aplankiusių ir kt. asmenų sąrašai, J. Keliuotio rankraščių fondas.

⁵⁶ J. Keliuotis, *op. cit.*, p. 546.

⁵⁷ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. K. Liaudžio 1958 m. sausio 13 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 372, l. 11–15.

⁵⁸ Agento Pasaulio agentūrinis pranešimas, priimtas 1964 m. sausio 28 d. LSSR KGB 2-osios valdybos 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. V. Zacharovo, *ibid.*, l. 36.

⁵⁹ Agento Morozovo 1962 m. sausio 10 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. J. Česnavičiaus, *ibid.*, l. 118.

⁶⁰ Agento Gintaro 1970 m. gruodžio 11 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 374, l. 134 a. p.

⁶¹ Objekto „40-149-70“ 1970 m. balandžio 6 d. klausymosi suvestinė, *ibid.*, l. 50 a. p.

⁶² Literinės priemonės „S“ 1970 m. kovo 28 d. suvestinė, *ibid.*, b. 373, l. 310.

⁶³ LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. I. Kazakovo 1963 m. kovo 22 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, patvirtintas LSSR KGB pirmininko plk. A. Randakevičiaus, *ibid.*, b. 372, l. 36.

⁶⁴ V. Strazdelio 1961 m. kovo 31 d. pareiškimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. R. Sprindžio, *ibid.*, l. 66.

⁶⁵ Agento Mišos 1963 m. liepos 19 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio kpt. E. Baltino, *ibid.*, l. 168.

⁶⁶ Agento Gintaro 1970 m. gruodžio 11 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 374, l. 134 a. p.

⁶⁷ 1970 m. kovo 28 d. klausymosi išsklotinė, patvirtinta LSSR KGB OTS 2-ojo poskyrio viršininko mjr. J. Breivos, *ibid.*, b. 373, l. 310.

⁶⁸ J. Keliuotis, *op. cit.*, p. 529.

⁶⁹ Agento Gintaro 1970 m. gruodžio 11 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 135.

⁷⁰ Agento Gintaro 1972 m. sausio 10 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko mjr. D. Maslobojevo, *ibid.*, l. 202 a. p.

⁷¹ Agento Šato 1975 m. rugsėjo 9 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio lt. A. Kazlauskas, *ibid.*, b. 375, l. 108.

⁷² Literinės priemonės „S“ 1970 m. kovo 28 d. suvestinė, *ibid.*, b. 373, l. 282 a. p.

⁷³ 1976 m. birželio 24 d. klausymosi išsklotinė, patvirtinta LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pplk. K. Banevičiaus, *ibid.*, b. 375, l. 162.

⁷⁴ Agento Šato 1975 m. rugsėjo 9 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio lt. A. Kazlauskas, *ibid.*, l. 108.

⁷⁵ 1976 m. birželio 24 d. klausymosi išsklotinė, patvirtinta LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio viršininko pplk. K. Banevičiaus, *ibid.*, l. 161.

⁷⁶ Agento Adomo 1969 m. kovo 5 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 373, l. 123.

⁷⁷ LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas 1970 m. kovo 16 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, patvirtintas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininko M. Ščensnovičiaus, *ibid.*, l. 179–183.

⁷⁸ Agento Gintaro 1970 m. gruodžio 11 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, b. 374, l. 134.

⁷⁹ Objekto „40-149-70“ 1970 m. balandžio 2 d. sekimo suvestinė, *ibid.*, l. 11 a. p.

⁸⁰ Objekto „40-153-68“ 1968 m. kovo 25 d. sekimo suvestinė, *ibid.*, b. 373, l. 78.

⁸¹ Objekto „40-149-70“ 1970 m. balandžio 5 d. sekimo suvestinė, *ibid.*

⁸² A. Mažrimas, *op. cit.*

⁸³ J. Keliuotis, *op. cit.*, p. 500.

⁸⁴ LSSR KGB 5-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio P. Kalakauskas 1970 m. gegužės 15 d. raportas LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. J. Petkevičiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 270.

⁸⁵ J. Keliuotis, *op. cit.*, p. 538.

⁸⁶ 1970 m. kovo 28 d. klausymosi išklotinė, patvirtinta LSSR KGB OTS 2-ojo poskyrio viršininko mjr. J. Breivos, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 373, l. 311.

⁸⁷ Agento Šato 1970 m. spalio 28 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. R. Narvydo, *ibid.*, b. 374, l. 124 a. p.

⁸⁸ Agento Šato 1970 m. lapkričio 24 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. R. Narvydo, *ibid.*, l. 131 a. p.

⁸⁹ Agento Gintaro 1971 m. vasario 19 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, l. 138 a. p.

⁹⁰ J. Keliuotis, „Tiltas, kurio dar nėra“, *Kultūros barai*, 1971, Nr. 12, p. 23.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1972 m. raštas LKP CK, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 477, l. 207.

⁹³ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1972 m. vasario 14 d. raštas SSRS KGB 5-osios valdybos viršininkui gen. mjr. F. Bobkovui, *ibid.*, b. 374, l. 220.

⁹⁴ Agento Felikso 1972 m. sausio 20 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, l. 208.

⁹⁵ Agento Ivano 1972 m. sausio 24 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Kalakauskas, *ibid.*, l. 210.

⁹⁶ *Ibid.*, l. 209.

⁹⁷ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1972 m. vasario 14 d. raštas SSRS KGB 5-osios valdybos viršininkui gen. mjr. F. Bobkovui, *ibid.*, l. 224.

⁹⁸ Agento Tauro 1972 m. lapkričio 24 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio lt. A. J. Rukšėno, *ibid.*, l. 324.

⁹⁹ Agento Šato 1974 m. rugsėjo 3 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus 3-iojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio lt. A. Kazlauskas, *ibid.*, b. 375, l. 25.

¹⁰⁰ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1972 m. vasario 14 d. raštas SSRS KGB 5-osios valdybos viršininkui gen. mjr. F. Bobkovui, *ibid.*, b. 374, l. 221.

¹⁰¹ S. Vykintas, „Atsakymas Juozui Keliuočiui“, *Europos lietuvis*, 1972, Nr. 21.

¹⁰² Agento Poeto 1972 m. gegužės 20 d. agentūrinis pranešimas, priimtas LSSR KGB 5-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. I. Valucko, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 271.

¹⁰³ „Jei bus lemta bent šiam žurnalo puslapiui Jus pasiekti, tikėkite, kad nesame pamišę Jūsų, kuris taip skaidriai simbolizavote laisvosios Lietuvos kūrybinį entuziazmą. Tautinis solidarumas tarp tų, kurie esate tėvynėje, ir tų, kurie svetur atsidūrėme, yra neabejojamas tiltas. „Tiltas, kurio dar nėra“ ir liks tokiu, kurio nebus, jei norima tilto su pačiu okupaciniu režimu. Kol tarp lietuvio ir lietuvio stovi okupantas, nėra lengva kalbėtis. Nėra lengva ir skirti, kas iš šalies padiktuota. „Sudėtingomis“ sąlygomis ir visi santykiai lieka „sudėtingi“. Jei galėtumėte ne tik mums pasiųsti spaudos, bet ir čia jos gauti, visai kitaip nušvistų ir visas tas „tilto“ klausimas. Išeivių tautiniam išlikimui labai svarbi tėvynės parama. Propaganda – ne parama“, J. Girnius, *op. cit.*, p. 304.

¹⁰⁴ LSSR KGB pirmininko gen. mjr. J. Petkevičiaus 1974 m. balandžio 2 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Barkauskui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 374, l. 259.

¹⁰⁵ Krasnojarsko krašto Norilsko miesto KGB skyriaus viršininko A. Pliutovo 1973 m. rugpjūčio 23 d. raštas LSSR KGB 5-ojo skyriaus viršininkui E. Baltinui, *ibid.*, b. 375, l. 3.

Gauta 2009 09 20
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Lina Okuličiūtė

JUOZAS KELIUOTIS IN THE TARGET OF KGB IN 1956–1978

Summary

The life of Juozas Keliuotis, one of the most conspicuous cultural workers of Lithuania, in Soviet times shows the specificity of the psychological pressure on intellectuals. The KGB unit in Lithuania involved many personalities in its manipulatory games. J. Keliuotis was of no exception. Persecuted and morally broken he wrote the memoirs revealing sufferings in the camp and violations of human rights. In 1962–1975, KGB spared no efforts seeking to find and obtain the memoirs of the intellectual in question. Even though the security failed to fetch the manuscripts of the intellectual, it succeeded in hindering for a long time their passing over to the West.

Dealing with the independent Lithuanian authoritative persons was planned by experienced and influential KGB operational workers. In 1956–1978, J. Keliuotis was shadowed by quite a number of agents. It was people from the environment of the intellectual that were mostly hired. Most frequently he had to communicate with the agents of influence. For J. Keliuotis' control not only agents were used, but also different ways for his efficient shadowing. KGB, with interruptions, applied various so-called operational technical measures: listened to his conversations, carried out secret searches in his apartment, made photos, and controlled J. Keliuotis' correspondence. Due to constant and active spying by KGB, J. Keliuotis lost trust in his close people.

KGB aimed at neutralizing the cultural influence of intellectuals. It was useful to discredit the authoritative persons by instigating them to be in conflict with émigré in terms of cultural relations. In 1971, J. Keliuotis spoke forcibly in the press, not only condemning the activity of emigrants, but also demonstrating economic and cultural "achievements" of Soviet Lithuania. The article of the intellectual was re-edited by operational employees in the direction useful for the Soviet system. The forced trampling on his world outlook meant the fictitious demonstration of loyalty to the Soviet regime. Moreover, such repentance in the press showed that a certain person was gripped by KGB. Public statements of intellectuals were used for Soviet propaganda, and the persons themselves who lost their authority were pushed aside. The individuality of J. Keliuotis in fighting with émigré was necessary for KGB as the tool of manipulation aimed at denying the historic truth. Nevertheless, in the eyes of the public of Soviet Lithuania J. Keliuotis remained as the enlightened person from the times of independence and the advocate of Western modern art.

J. Keliuotis was persecuted until his death 1983. The LSSR Supreme Court rehabilitated the intellectual on December 16, 1998. Only with the change in the political situation, persecution of persons of anti-Soviet disposition and not loyal to the Soviet system was stopped.